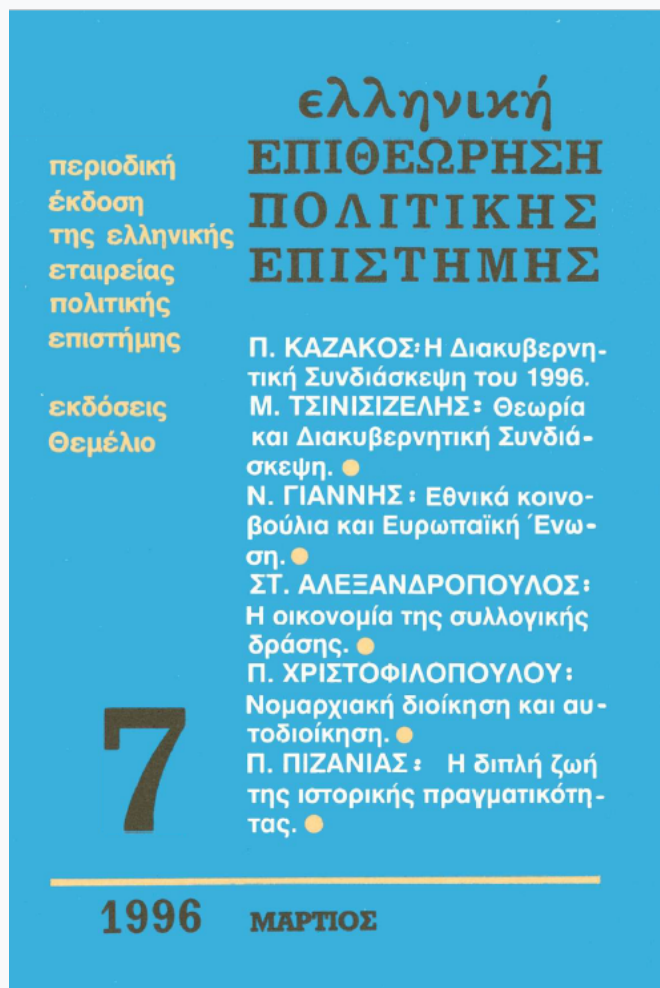

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 7, Αρ. 1 (1996)

Ο κύκλος και το τετράγωνο. Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας

Πέτρος Πιζάνιας

doi: [10.12681/hpsa.15278](https://doi.org/10.12681/hpsa.15278)

Copyright © 2017, Πέτρος Πιζάνιας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πιζάνιας Π. (2017). Ο κύκλος και το τετράγωνο. Σχετικά με τη διπλή ζωή της ιστορικής πραγματικότητας. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 7(1), 155–178. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15278>

Ο ΚΥΚΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ: ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΠΛΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Οι εργάτες των Ναυπηγείων του Σκαρामαγκά έχουν κατ' επανάληψη, και μέχρι πρόσφατα που έγιναν ιδιοκτήτες, διεκδικήσει, και μάλιστα δυναμικά, την «καταβολή δεδουλευμένων υπερωριών που έγιναν τις καθημερινές και τα σαββατοκύριακα», έγραφαν οι εφημερίδες. Τα δεδουλευμένα αυτά καταβλήθηκαν παρά το γεγονός ότι όλοι, πολιτική ηγεσία, συνδικαλιστική ηγεσία, οι ίδιοι οι εργάτες και οι δημοσιογράφοι, που έγραφαν τα σχετικά άρθρα, γνώριζαν πως καμία υπερωριακή εργασία δεν είχε πραγματοποιηθεί. Μετά την ψήφιση του νόμου για την ιδιωτικοποίηση των εν λόγω Ναυπηγείων, κατέθεσαν αίτηση οικειοθελούς εξόδου 600 εργάτες οι οποίοι όμως κατά παράδοξο τρόπο δεν είχαν ποτέ σύμβαση εργασίας με τα Ναυπηγεία, ήταν απλώς υπεργολάβοι. Και εφόσον δεν είχαν ποτέ προσληφθεί είναι αδύνατο να συνταξιοδοτηθούν. Και όμως, θα συνταξιοδοτηθούν.

Η περίπτωση αυτή θέτει τον οιονδήποτε διαμορφώνει ή παράγει το οποιοδήποτε είδος γνώσης ενώπιον ενός πολύ τυπικού γρίφου: ποια είναι η πραγματικότητα; Αυτή που διατυπώνεται με όλα τα είδη του δημόσιου λόγου, αναφέρεται στα επίσημα έγγραφα και προστατεύεται τόσο από τους σχετικούς νόμους και τις αποφάσεις όσο και από το κύρος και τη δύναμη αυτών που αποφάσισαν επικαλούμενοι, επιπλέον, το δίκιο των εργατών; Ή μήπως το μείγμα ποικίλων πεζών υπολογισμών που συγκλίνουν αλλά δε διατυπώνονται με κανένα τρόπο δημόσια, συχνά ούτε καν ως ψήθυρος;

Το παράδειγμα των Ναυπηγείων αυτών είναι ακραίο και για

* Ο Πέτρος Πιζάνιας είναι Αναπληρωτής Καθηγητής της Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και πρόεδρος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών.

τούτο εύγλωττα υπενθυμίζει, σε όσους ξεχνάνε, μία βασική αρχή της κοινωνιολογίας της γνώσης: ότι η οποιαδήποτε πραγματικότητα υπάρχει πάντα δύο, τουλάχιστον, φορές, μία ως πραγματικότητα και μία δεύτερη ως το αποτέλεσμα της προσπάθειας των ανθρώπων να την αντιληφθούμε, δηλαδή η απεικόνισή της. Φυσικά, η απεικόνιση της πραγματικότητας δεν είναι μία αλλά πολλές, ακολουθεί δηλαδή τους ποικίλους τρόπους πρόσληψής της. Οι τρόποι πρόσληψης της πραγματικότητας είναι λίγο-πολύ το αποτέλεσμα του καταμερισμού των ειδών της γνώσης: κοντολογίς οι γνώσεις της μίας και της αυτής πραγματικότητας είναι πολλές ταυτοχρόως, συχνά αντικρουόμενες και άλλοτε ευθέως ανταγωνιστικές.

Στο χώρο της επιστήμης που η απεικόνιση πραγματοποιείται με τους αντίστοιχους όρους, αυτή η διττή υπόσταση της πραγματικότητας, της κάθε πραγματικότητας, αποτελεί αυτονοήτως κοινό τόπο για τους επαγγελματίες επιστήμονες. Και πρέπει να τονίσω με ιδιαίτερη έμφαση ότι το κύριο κριτήριο αξιολόγησης του κάθε επιστημονικού έργου είναι ο βαθμός σύμπτωσης των δύο υποστάσεων της πραγματικότητας που εξετάζει. Ένα παράδειγμα ακραίας απόστασης μεταξύ των δύο μορφών ζωής της πραγματικότητας είναι, ασφαλώς, ο νομικισμός. Οι νομικοί εφαρμοστές αυτής της εκδοχής (στη χώρα μας συνήθως διάφοροι συνταγματολόγοι και ειδικοί του διοικητικού δικαίου) νομίζουν ότι οι πραγματικές κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και άλλες σχέσεις απεικονίζονται πιστά στα αντίστοιχα νομικά κείμενα κάθε είδους, παρότι στην καθημερινή τους ζωή κινούνται αυθορμήτως ή συστηματικά με βάση τα εμπράκτως ισχύοντα.

Ωστόσο, η χρήση αυτού του κριτηρίου αξιολόγησης του κάθε επιστημονικού έργου δεν είναι καθόλου απλή. Και τούτο επειδή η μεν πρώτη ζωή της πραγματικότητας είναι συνήθως πλήρως ή εν πολλοίς άρρητη, η δε απεικόνισή της διαμεσολαβείται από ποικίλους προσδιορισμούς, ακόμη και από ειδικά συμφέροντα (με την ευρεία και τη στενή, οικονομική, σημασία). Ένας από αυτούς τους προσδιορισμούς, που επηρεάζουν σημαντικά την παραγωγή της επιστημονικής γνώσης, είναι ο βαθμός επιρροής που ασκεί η πολιτική ιδεολογία στο υποκείμενο, που ως ειδικός επιστήμονας μελετάει την εν λόγω πραγματικότητα. Η πολιτική ιδεολογία και ιδίως τα γνωστικά της συμφραζόμενα είναι από τους ισχυρότερους ανταγωνιστές της επιστημονικής σκέψης, ιδίως σε κοινωνίες όπως η ελληνική, στις οποίες και η πολιτισμική διαφοροποίηση είναι πε-

ριορισμένη, αλλά και η υπερπολιτικοποίηση αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Αν και ό,τι αποκαλούμε πολιτική ιδεολογία είναι κατά κανόνα τρόπος πρόσληψης εμπειρικός, ενώ η επιστημονική είναι κατά τεκμήριο γνώση του συγκεκριμένου θεωρητικά διατυπωμένη, ωστόσο ο ανταγωνισμός μεταξύ τους είναι οξύς επειδή και οι δύο διεκδικούν την αποκλειστικότητα σχετικά με την αλήθεια της γνώσης του κοινωνικού επιστητού. Γνώση η οποία έχει, όντως, πολύ μεγάλη πολιτική σημασία επειδή αποτελεί καθαυτή ένα μέσο ισχύος γενικά, και ειδικότερα για την πολιτική συνιστά τρόπο επικύρωσης ή (στις αυταρχικές εκδοχές της) μηχανισμό νομιμοποίησης και ενίοτε σύστημα κριτηρίων ελέγχου των φρονημάτων. Η παλαιά αυτή διένεξη για την αυθεντικότητα της αλήθειας μεταξύ των δύο αυτών μορφών γνώσης ρυθμίζεται συνήθως με τον αυτοπεριορισμό της επιστημονικής σκέψης σε ένα χώρο απολύτως αναγκαίο για την επιστήμη, αλλά ουδέτερο, αποκαλούμενο συνήθως ακαδημαϊκό ή τεχνικό (με την ευρεία σημασία), χώρο ο οποίος οριοθετείται από τα ελάχιστα κριτήρια και τις διαδικασίες παραγωγής της επιστημονικής γνώσης. Και η αποκλειστικότητα της διατύπωσης της αληθινής γνώσης (και συνεπώς του πολιτικού της νοήματος) παραμένει, στις καλύτερες περιπτώσεις, στη δικαιοδοσία του δημόσιου πολιτικού λόγου (ο οποίος ως έκφραση της εξουσίας, αλλά και με την πολλαπλασιαστική δράση των μέσων μαζικής ενημέρωσης αποκτά ασύγκριτα μεγάλη εμβέλεια σε σχέση με τον επιστημονικό λόγο).

Ιστορικά, ωστόσο, έχει εκδηλωθεί και μία ακόμη, η αυταρχικότερη, δυνατή λύση της διένεξης μεταξύ των δύο αυτών μορφών γνώσης. Και η λύση αυτή είναι η ευθεία υπαγωγή της επιστημονικής γνώσης στις ανάγκες μιας πολιτικής εξουσίας, ακριβέστερα η μετατροπή της επιστήμης σε μηχανισμό νομιμοποίησης της πολιτικής της ιδεολογίας. Σ' αυτή την περίπτωση, η λειτουργία των βασικών φορέων της επιστήμης, των επιστημόνων, επειδή εκφεύγει απολύτως και από τα στοιχειωδέστερα όρια που καθορίζονται από τα κριτήρια και τις διαδικασίες παραγωγής της επιστημονικής γνώσης, ξαναθέτει το τετριμμένο πρόβλημα για τη σχέση του σκεπτόμενου υποκειμένου και του αντικειμένου στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης.

Στην ιστορία της επιστημονικής σκέψης η σχέση υποκειμένου και αντικειμένου επιδιώχθηκε να λυθεί είτε με τις ποικίλες εκδοχές του αντικειμενισμού (πλέον πρόσφατο παράδειγμα ο ισχυρι-

σμός του Louis Althusser για τον καθαρό διαχωρισμό της επιστήμης από την ιδεολογία), είτε με την αποθέωση του υποκειμενισμού (για παράδειγμα ο κονστρουκτιβισμός στις κοινωνικές επιστήμες), είτε, τέλος, με λύσεις που αναμείγνυναν κατά το δοκούν δόσεις από τα δύο (συνήθως εμπειριοκρατικής έμπνευσης). Το ατελέσφορο όλων αυτών των εκδοχών καθώς και των ιδιαίτερων ποικιλιών της καθεμίας τροφοδοτούν διαρκώς διαμάχες οι οποίες τελικά έχουν αποδειχθεί ζωογόνες, αν όχι οι γονιμότερες διαδικασίες ελέγχου και αυτοελέγχου της επιστημονικής γνώσης. Γονιμότερες, επειδή διευρύνουν το πεδίο της ελευθερίας της σκέψης των επιστημόνων, απεξαρτούν σε κάποιο βαθμό την επιστημονική κρίση από προκατασκευασμένα κανονιστικά και ιδεολογικά θέσφατα, από τους κοινούς τόπους και τα αυτονόητα.

Ωστόσο, για την κατά καιρούς κοινωνική επικράτηση και τη διάχυση της μιας ή της άλλης ερμηνευτικής εκδοχής σε κάθε επιστημονικό ζήτημα αποφασίζει ένας άλλος παράγοντας: ο συσχετισμός της ισχύος μεταξύ των διαφόρων επιστημονικών ρευμάτων, σχολών, επιστημονικών θεσμών κτλ. Σ' αυτό το πλαίσιο υπάρχουν διαφοροποιήσεις, ενίοτε σημαντικές. Για παράδειγμα, στις φυσικές-θετικές επιστήμες στην πλειονότητά τους, ιδίως σ' αυτές που διαθέτουν άμεσα ή δυνητικά πεδίο εφαρμογής των πορισμάτων τους αλλά και σύνθετες δυνατότητες πειραματισμού, η ισχύς ως ρυθμιστικός παράγοντας της καθιέρωσης του ορθού ή του αληθινού μετριάζεται ή και αντισταθμίζεται με την πειραματική επιβεβαίωση ή και τα αποτελέσματα στην άμεση εφαρμογή. Αντίθετα, στις κοινωνικές επιστήμες, στις οποίες το εφαρμοσμένο σκέλος και το καθιερωμένο είδος πειραματισμού είναι περιορισμένα ή ανύπαρκτα, ο κανόνας του συσχετισμού της ισχύος ως ρυθμιστικού παράγοντα για την κοινωνική καθιέρωση της αλήθειας μιας ερμηνείας της πραγματικότητας είναι αποφασιστικός.

Σ' αυτήν την περίπτωση, στην οποία εμπίπτει απολύτως η ιστορική επιστήμη, η ισχύς της μιας ή της άλλης ερμηνείας δεν προκύπτει τόσο από τη δύναμη των επιστημονικών θεσμών που την υιοθετούν, και πολύ περιορισμένη σημασία έχει το μέγεθος της χρηματοδότησης. Η ισχύς αυτή, και ιδίως στα ελληνικά ιστοριογραφικά δρώμενα, προκύπτει κατά κύριο λόγο από δάνεια κοινωνική επιρροή: τη δύναμη της πολιτικής ιδεολογίας που υιοθετεί ο κάθε ιστορικός ή ασχολούμενος με την ιστορία, εν τέλει τη δύναμη της ιδεολογικής ομάδας στην οποία εντάσσεται. Θα πρέπει να τονίσω

(και ας μείνει στα κρατούμενα για τη συνέχεια) ότι η υιοθέτηση μιας πολιτικής ιδεολογίας ως ερμηνευτικού οδηγού για την ιστορική επιστήμη σημαίνει, αυτομάτως και σε βαθμό σχεδόν απόλυτο, την απαλλοτρίωση της ελεύθερης κριτικής επιστημονικής σκέψης προς όφελος της νομιμοποίησης του σκοπού ή των θέσφατων που προτάσσει η εν λόγω ιδεολογία και υιοθετεί η κάθε επιστημονική ομάδα. Και απαλλοτρίωση της ελεύθερης κριτικής σκέψης σημαίνει, πολύ απλά, την εγκατάλειψη της θεμελιακής προϋπόθεσης για την παραγωγή της επιστημονικής γνώσης, επειδή τείνει ή και ευθέως ακυρώνει τα ιδιαίτερα κριτήρια και τις ειδικές διαδικασίες παραγωγής της επιστημονικής γνώσης και την ελευθερία ως αναγκαία προϋπόθεση παραγωγής της γνώσης αυτής. Το μόνο, εν τέλει, που απομένει από την επιστήμη δεν είναι παρά η απομίμησή της.

Η απαλλοτρίωση της ελεύθερης κριτικής επιστημονικής σκέψης πραγματοποιείται, συνήθως, με αφετηρία τον παραδοσιακό διχασμό της μεθόδου από το επιστημονικό αντικείμενο. Με την υιοθέτηση αυτού του τόσο προβληματικού διχασμού, συχνά τη θέση της μεθόδου παίρνει η πολιτική ιδεολογία, ή κάποιο σύστημα θέσφατων ή κοινών τόπων. Τέλος (στην καλύτερη, αλλά εξίσου ατελέσφορη επιστημονικά εκδοχή) τη θέση της μεθόδου παίρνει ένα κωδικοποιημένο σύστημα ερμηνείας για κάθε χρήση (βλ. για παράδειγμα μαρξισμός-λενινισμός, ή νεοφιλελεύθερες ερμηνείες της κοινωνίας ως αγοράς) που εμπράκτως έχουν, και αυτές, λειτουργία πολιτικής ιδεολογίας. Να θυμίσω εικονογραφικά την εγκατάλειψη της ελευθερίας της κριτικής, φυσικά και της επιστημονικής κριτικής, με ένα διεθνές και ένα ιθαγενές παράδειγμα: το πρώτο είναι η απαλλοτρίωση της ελεύθερης κριτικής προς όφελος της ιστορικοϋλιστικής φαντασίωσης των πέντε σταδίων (αυτή η φιλοσοφία της ιστορίας) και το δεύτερο, εξόχως βαλκανικό αυτό, η ιστορικοφανής στρεψοδικία «η Μακεδονία είναι ελληνική». Τι να λένε σήμερα άραγε οι ιστορικοϋλιστές και οι σύγχρονοι μακεδονομάχοι ιστορικοί και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες; Μήπως αισθάνονται πνευματικοί δημόσιοι υπάλληλοι;

2. Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ

Ένα από τα θέματα της ελληνικής ιστορίας που έχει λειτουργήσει σαν βατήρας για τη νομιμοποιητική προβολή ιστορικοϋλιστικών

φιλοσοφημάτων, ιδίως αυτό της θεωρίας των πέντε ιστορικών σταδίων, είναι ο εργατικός πληθυσμός. Άλλοτε με εμφανείς και άλλοτε με λανθάνοντες διλημματικούς όρους, το θέμα αυτό έχει συνήθως τεθεί με το γνωστό ρητορικό ερώτημα: υπήρχε ή δεν υπήρχε εργατική τάξη στην Ελλάδα; Με το αποτέλεσμα της τελικής ζαριάς που καλούνται οι ενδιαφερόμενοι επιστήμονες να ρίξουν, διακυβεύονται μια σειρά συνεπαγόμενες απαντήσεις σε κρίσιμα για την τύχη του πέμπτου και τελευταίου ιστορικού σταδίου (για όσους το ξέχασαν, ο σοσιαλισμός): έγινε ή δεν έγινε βιομηχανική επανάσταση στην Ελλάδα, συγκροτήθηκε ή όχι αστική τάξη, αναπτύχθηκε ή όχι ο βιομηχανικός καπιταλισμός; Ερωτήματα τα οποία προκαλούν δέος, δεδομένου ότι από τις απαντήσεις σε αυτά εξαρτάται –μαζί με την τύχη του ιστορικού υλισμού– και η τύχη όλου του ελληνικού πληθυσμού του 18ου, του 19ου και του 20ού αιώνα, ίσως και το μέλλον μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τον κόσμο.¹

Σ' αυτά τα παρ' ολίγον αμλετικά διλήμματα, απότοκα παλαιότερων διλημμάτων για την ελληνική ιστορία που προκάλεσαν διενέξεις μεταξύ κομμουνιστών ιστορικών,² προσπάθησε να απαντήσει με προθέσεις συνολικής ερμηνείας μια σειρά ελλήνων κοινωνιολόγων προκειμένου να τα εκλογικεύσει.³ Η πρόθεση μεν αγαθή.

1. Φυσικά από την επιβίωση των φιλοσοφημάτων της ιστορικοϋλιστικής διαλεκτικής αλλά και της εθνικόφρονος ρητορείας εξαρτάται κάτι πολύ πεζό: η αναπαραγωγή και συνεπώς η επιβίωση πανεπιστημιακών και ερευνητικών μικροομάδων συμφερόντων ιδεών, αναπαραγωγή που επιδιώκεται με κάθε θυσία, φυσικά των άλλων, αυτών δηλαδή που δε συντάσσονται επιστημονικά με την εν λόγω ιδεολογία. Το γεγονός ότι αυτές οι μικροομάδες συμπαρασύρουν στην ακρισία και την ανυποληψία την ιστορική σκέψη πολύ λίγο ενδιαφέρει τους αναπαράγόμενους. Χάνουν από την επιστημονική τους υπόσταση, αλλά κερδίζουν τη θέση.

2. Φ. Ηλιού, «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου-Ζεύγου», *Αντί*, τχ. 46 (1976). Παρ' όλες τις πολλές αδυναμίες του, το έργο του Γιάννη Κορδάτου, ιδίως αυτό για την Ελληνική Επανάσταση, απαιτεί ξεχωριστή αντιμετώπιση. Γιατί αυτός πρώτος αντέταξε στην άκρατη μυθοπλασία της εθνικιστικής ιστοριογραφίας το δικό του ορθό λόγο για την επιστήμη της ιστορίας. Επίσης βλ. σχετικά, Φ. Ηλιού, *Γιάννης Κορδάτος: η ιστοριογραφική πρόκληση*, διάλεξη στην *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, 6.3.1986.

3. Οι πλέον αντιπροσωπευτικοί κοινωνιολόγοι και οι ιστορικές μελέτες τους στις οποίες εφάρμοσαν τη θεωρία για το κέντρο και την περιφέρεια είναι οι Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, πρόλογος Samir Amin, Αθήνα 1975· τον ίδιο, *Κράτος και οικονομική*

Πλην όμως για την εφαρμογή της θεωρίας των σχέσεων μεταξύ του καπιταλιστικού κέντρου και της υπανάπτυκτης περιφέρειας (περί αυτής ο λόγος) υιοθετήθηκε όλη η παλαιά κομμουνιστική αστυνομική ερμηνεία: οι αστοί όργανα των ξένων δυνάμεων, το ελληνικό κράτος εξάρτημα της εκάστοτε ιμπεριαλιστικής μητρόπολης, ο αντεθνικός χαρακτήρας του άρχοντος συγκροτήματος, κτλ. Όλα αυτά, διατυπωμένα ήδη από το Μεσοπόλεμο, αποτέλεσαν τα βασικά εννοιολογικά εργαλεία για την προσαρμογή της θεωρίας αυτής στην ελληνική ιστορία. Πέραν όμως αυτού του αρχικού λάθους, η θεωρία αυτή καθαυτή δημιουργούσε το εξής πρόβλημα λογικής: αν η ελληνική, η ινδική ή η αιγυπτιακή, και η χιλιανή, για παράδειγμα, κοινωνίες, ανήκαν όλες ταυτοχρόνως στην περιφέρεια του καπιταλισμού, τότε ποιες ήταν οι διαφορές μεταξύ τους; Και φυσικά, αφού οι διαφορές ήταν, όπως γνωρίζουμε, ριζικές, τότε ήταν επιστημονικά άτοπο να τις εντάξουμε σε ένα και το αυτό διεθνές φαινόμενο. Άτοπο, επειδή οι κοινωνίες που είτε δε διέθεταν τα γνωρίσματα του καπιταλιστικού κέντρου, είτε τα διέθεταν αλλά ι-διοτύπως ή στοιχειωδώς, εντασσόμενες κακήν κακώς στην επονομαζόμενη περιφέρεια έχαναν τα χαρακτηριστικά τους.

Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι εμπνευστές της θεωρίας για τις σχέσεις του καπιταλιστικού κέντρου και της υπανάπτυκτης περιφέρειας συμπεριέλαβαν τις πλέον διαφορετικές κοινωνίες στην έννοια του κέντρου και άλλες, ακόμη πιο διαφορετικές με-ξύ τους, στην έννοια της περιφέρειας, δανειζόμενοι τη βασική μεθοδολογική αρχή του ανθρωπολογικού δομισμού. Δεν πρόκειται όμως για κάτι τέτοιο. Ο δομισμός, τουλάχιστον όπως τον διατύ-πωσε ο C. Levi-Strauss, αναδεικνύει το σύνολο των συγκεκριμένων θεμελιακών χαρακτηριστικών της κάθε κοινωνίας και με βάση αυ-τά διαμορφώνει τις ερμηνευτικές του θέσεις για τον ενιαίο διαφυ-λετικό χαρακτήρα πολιτισμικών ή και άλλων φαινομένων σε επί-

πολιτική στον 19ο αιώνα, Αθήνα 1978· Κ. Τσουνκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγω-γή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, πρόλογος Ν. Σβορώνου, Αθήνα 1977· του ίδιου, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1981· Ν. Μουζέ-λης, *Νεοελληνική κοινωνία, όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα 1978. Θα πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι οι Κ. Βεργόπουλος και Κ. Τσουνκαλάς είναι οι επιστήμονες εκεί-νοι που διεύρυναν τόσο τα θεματικά ενδιαφέροντα όσο και τον χρονολογικό ορί-ζοντα της ελληνικής ιστορίας στον 19ο και 20ό αιώνα αντιστοίχως και σε θέματα άγνωστα ή παραμελημένα από τους ιστορικούς.

πεδο γεωγραφικών ηπείρων, κάποτε και πέραν αυτών. Έτσι, όχι μόνο δεν αφαιρεί, αλλά στην πραγματικότητα καλλιεργεί τόσο τη συγκεκριμένη ιστορία της κάθε «άγριας κοινωνίας», όσο και τα ενιαία χαρακτηριστικά όλων μαζί. Αντίθετα, η θεωρία για το κέντρο και την περιφέρεια δεν ασχολήθηκε με τα ιδιαίτερα θεμελιικά χαρακτηριστικά της κάθε περιφερειακής κοινωνίας. Στην πραγματικότητα, μέσω ενός λανθάνοντος συγκρητισμού μεταξύ υπανάπτυκτων και μητροπολιτικών κοινωνιών, ανέδειξε και στηρίχθηκε σε ένα «κενό»: την απουσία, δηλαδή, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης βορειοευρωπαϊκού τύπου, «κενό» που όντως χαρακτήριζε τις κοινωνίες της περιφέρειας όλες από κοινού. Προχωρώντας περαιτέρω οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής επιδίωξαν να ερμηνεύσουν με την απαγωγική μέθοδο το «κενό» που παρούσαςαν οι κοινωνίες αυτές. Και με βάση αυτό, θεώρησαν ως δεδομένο ότι οι κοινωνίες που όριζαν ως περιφερειακές ήταν οικονομικά και πολιτικά εξαρτήματα του καπιταλιστικού κέντρου, εμφανίζοντας, έτσι, την ιστορία τους να καθορίζεται από τις επιλογές και τις επιταγές των μητροπόλεων του καπιταλισμού. Αφού, λοιπόν, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κοινωνιών της περιφέρειας αποκλείονταν από την ανάλυση και αφού, επιπλέον, οι αιτίες για την ιστορική τους διαμόρφωση τοποθετούνταν έξω από αυτές, κάπου άλλου, τότε πολύ απλά η δική τους ιστορία κατανοούσε να μην έχει κανένα νόημα γι' αυτήν τη θεωρία.⁴

Τέλος πάντων, η θεωρία αυτή δεν κατάφερε να πραγματοποιήσει το παλαιό όνειρο της τέλει αφαίρεσης, να τετραγωνίσει τον κύκλο. Στην ελληνική ιστορία η προσπάθεια σκόνταψε στη δύστροπη ιστορική πραγματικότητα. Σύμφωνα με αυτήν ούτε φεουδαλισμός ούτε αποικιοκρατία συναντάται, και ενώ ο εμπορικός καπιταλισμός αναπτύχθηκε σημαντικά, ο βιομηχανικός δεν πλησίασε ούτε τον μέσο, έστω, όρο της βορειοευρωπαϊκής εκδοχής του (συμπεριλαμβανομένων και των δύο βασικών κοινωνικών του τάξεων) ενώ και σήμερα ακόμη παραμένει στα ζητούμενα. Έτσι οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής προσπάθησαν να τη βελτιώσουν ώστε να ανταποκρίνεται κάπως στην τεράστια ποικιλία που υποδεικνύει η διεθνής ιστορική πραγματικότητα εισάγοντας τον όρο της

4. Αναλυτικότερη κριτική για τις προϋποθέσεις και τα αποτελέσματα της θεωρίας αυτής στην ελληνική ιστορία βλ. Π. Πιζάνιας, «Η εφαρμογή της θεωρίας για τις σχέσεις του καπιταλιστικού κέντρου και της υπανάπτυκτης περιφέρειας στην ελληνική ιστοριογραφία: Ν. Ψυρούκης - Κ. Τσουκαλάς», *Μνήμων*, τόμ. 11 (1987).

ημι-περιφέρειας.⁵ Αλλά ήταν πλέον αργά για ασκήσεις ιστορίας. Η τρέχουσα ιστορική πραγματικότητα των ιδίων των μητροπόλεων του καπιταλισμού δημιουργούσε φαινόμενα όχι μόνο κοινωνικής περιθωριοποίησης, αλλά εμφάνισης υπανάπτυκτων περιφερειών τριτοκοσμικού τύπου (όπως τις εννοούσε η εν λόγω θεωρία) εντός των μητροπολιτικών χωρών, και μάλιστα στις ίδιες τις πρωτεύουσές τους.⁶

Ωστόσο δε θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι η εισαγωγή και η εφαρμογή της θεωρίας για το κέντρο και την περιφέρεια στη νεοελληνική ιστορία μπορεί να αναπαρήγαγε αυτούσια τα παλαιά ερμηνευτικά διλήμματα που διατύπωναν οι πρώτοι κομμουνιστές ιστορικοί, αλλά αμφισβητούσε, με κάποιο βαθμό επιστημονικής αποτελεσματικότητας, την κυρίαρχη ακόμη και σήμερα προγονοπληξία και τις ιστοριογραφικές της παραδοχές.

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στο ζωτικό δίλημμα: υπήρχε ή δεν υπήρχε εργατική τάξη;

Όταν ο Γ. Κορδάτος, για την εξυπηρέτηση ιδεολογικών και πολιτικών αναγκών, πήρε κατά γράμμα τις εξαιρετικά άτεχνες ελληνικές απογραφές του πληθυσμού και υποστήριξε ότι ο εργατικός πληθυσμός αποτελούσε στο Μεσοπόλεμο το 1/5 του ενεργού, δεν πίστευε, υποθέτω, ότι θα άφηνε πίσω του την πλέον άκριτη από τις παρακαταθήκες του.⁷ Ταυτοχρόνως, στοχευμένες κινητοποιήσεις, συμβάντα περιθωριακής κατά κανόνα σημασίας μικρών ή και ασήμαντων αριθμητικά ομάδων του εργατικού πληθυσμού, του αρ-

5. Η εισαγωγή αυτή έγινε από τον Ν. Μουζέλη, *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Αθήνα 1986.

6. Η δημιουργία των προαστίων-γκέτο στο Λονδίνο, το Παρίσι, τη Νέα Υόρκη και σε άλλες μητροπόλεις του καπιταλισμού ξεπερνάει κατά πολύ το πρόβλημα της κοινωνικής περιθωριοποίησης εξαιτίας της ανεργίας. Στην πραγματικότητα δημιουργεί περιοχές ολόκληρες όπου ευρύτερες πληθυσμακές ομάδες διαβιώνουν αφενός υπό συνθήκες ένδειας και αφετέρου σε κενό κοινωνικής πρόνοιας τριτοκοσμικού τύπου. Έτσι η περιφέρεια, όπως την όριζε η εν λόγω θεωρία, δε βρίσκεται κάπου μακριά στον τρίτο κόσμο, αλλά αντίθετα αναπτύσσεται στα ίδια τα μητροπολιτικά κέντρα του καπιταλισμού. Ενδεικτικά βλ. Τ. Κ. Γκαλμπρείθ, «Αυξάνει η δυσαρέσκεια πλουσίων και φτωχών», *Καθημερινή*, 10.12.1995.

7. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα 1972 (5η έκδ.). Πρόκειται, ίσως, για το πλέον άτεχνο και άκριτο έργο του Γ. Κορδάτου. Είναι η μελέτη του έλληνα ιστορικού που γράφτηκε με πρόθεση την οποία δεν κρύβει: να εξυπηρετήσει τις ανάγκες ιδεολογικοπολιτικής διαπάλης της συγκυρίας. Και για τούτο η πλέον αναλώσιμη από επιστημονική άποψη.

κούσαν για τις ανάγκες του, ώστε όχι μόνο να ονοματίσει τον πληθυσμό αυτό εργατική τάξη, αλλά να του προσδώσει ιστορία με βάθος που έφτανε (ακροθιγώς) μέχρι και τα τέλη του 18ου αιώνα.⁸ Οι ίδιες ανάγκες που οδήγησαν τον Γ. Κορδάτο σ' αυτές τις (συγγνωστές, υποθέτω) ερμηνευτικές υπερβολές, αναπαράγονται με διαφορετικούς όρους σε όλη την περίοδο της μεταπολίτευσης, μετατρέποντας το πιο ασήμαντο επιστημονικά βιβλίο του σε Βίβλο. Έτσι πολλά μικροσυμβάντα ονομάστηκαν απεργιακό κίνημα, και μάλιστα σε αυτό περιλήφθηκαν ακόμη και οι κινητοποιήσεις ομάδων εργατών για τη διατήρηση προνομίων εις βάρος άλλων ομάδων εργατών που αφθονούν, στο Μεσοπόλεμο ιδίως. Πολλά αλληλέγγυου χαρακτήρα σωματεία θεωρήθηκαν, χάριν των πολιτικών αναγκών της συγκυρίας, συνδικαλιστικό κίνημα, κινητοποιήσεις άσχετων με τον εργατικό πληθυσμό επαγγελματικών ομάδων, όπως αυτές των χαμηλόβαθμων δημοσίων υπαλλήλων τη δεκαετία του '20, θεωρήθηκαν εργατικές. Σε ένα πέλαγος μικροϊδιοκτησίας στην αγροτική παραγωγή ανακαλύφθηκε αγροτικό προλεταριάτο, προφανώς επειδή η «εργατική τάξη», που είχε ήδη φτιαχτεί στα χαρτιά, είχε ανάγκη από συμμάχους, αδιάφορο αν και αυτοί θα ήταν χάρτινοι. Και η αποθέωση της προβολής του πολιτικού κλίματος της μεταπολίτευσης στην ιστορία των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα (για αρκετούς και του 19ου αι.) είναι η ανακάλυψη των φοιτητών, αλλά ως συμμάχων και αυτών της «εργατικής τάξης».

Ένας κωδικοποιημένος οδηγός μαρξιστικού επιχρίσματος, περιφερόμενος για κάθε ερμηνευτική χρήση, αφήνει πίσω του έντυπα τα πολιτικά του επιθυμήματα με νομιμοποιητικό πρόσχημα την ιστορική επιστήμη.⁹ Αν κανείς θεωρήσει αυτό το ερμηνευτικό αμάλ-

8. Στο ίδιο. Υπάρχουν, βέβαια, όπως πάντοτε, και τα χειρότερα. Η Καίτη Αρώνη-Τσίχλη στο βιβλίο της *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα 1833-1881*, Αθήνα 1989, ξεπέρασε την ιδεολογικά διογκωμένη αίγλη του Κιλελέρ και, παραθέτοντας κάθε είδους μικροσυμβάν ως εξέγερση, δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι στην αγροτική Ελλάδα επαναλήφθηκαν οι πόλεμοι των χωρικών ή οι γαλλικές αντιφορολογικές εξεγέρσεις του ύστερου δυτικού μεσαίωνα.

9. Ενδεικτικά βλ. Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1979*· Α. Λιάκου, «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος. Σημειώσεις για μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 35-36-37 (1988)· Σ. Σεφεριάδης, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936). Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 6 (1995).

γάμα ωσάν να ήταν δεδομένο επίπεδο επιστημονικής ερμηνείας, επειδή το επιθυμεί και πιστεύει ότι ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα, τότε η απόσταση από περαιτέρω ερμηνευτικά άλματα είναι μικρή. Έτσι, λοιπόν, χωρίς αξιολόγηση (μια κάποια, έστω, επαλήθευση) η «ελληνική εργατική τάξη και οι αγώνες της» εμφανίζονται να δημιουργούν θεσμούς (πέραν των στοιχειωδών, όντως δικών της αυτοφυνών), θεσμούς για το κοινωνικό σύνολο.¹⁰ Παρότι θεσμοί κοινωνικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου όντως αναδύθηκαν, και ορθώς καταγράφονται και περιγράφονται, ωστόσο η λανθάνουσα σύγχυση πολιτικών προθέσεων, νομικών κειμένων και κοινωνικά εμποδισμένων θεσμών διογκώνει τη σημασία των τελευταίων. Διογκώνει τη σημασία όμως προς μία ορισμένη κατεύθυνση –αυτή που υπαγορεύουν ιδεολογικές ανάγκες που ανέφερα– σε βαθμό που να αναγάγει τους εν λόγω θεσμούς όχι μόνο σε γενικότερη κοινωνική πολιτική, αλλά επιπλέον πολιτική επιβεβλημένη από το εργατικό κίνημα το οποίο, με τη δράση του στην Ελλάδα και ευνοημένο από τις διεθνείς δικτυώσεις του, άλλαξε το συσχετισμό ώστε η πολιτική αυτή να γίνει αναγκαστική για τους κρατούντες.¹¹

10. Το επίτευγμα αυτό πραγματοποίησε για την ελληνική «εργατική τάξη» του μεσοπολέμου ο ιστορικός Α. Λιάκος, αποτυπώνεται δε στη μελέτη του *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα 1993.

11. Στο ίδιο, σ. 564 κ.ε. Πρόκειται ομολογουμένως για περιεργο συμπέρασμα δεδομένου ότι και ο ίδιος ο Α. Λιάκος σε προηγούμενες σελίδες της ίδιας μελέτης του υποστηρίζει (νομίζω ορθά) ότι κάθε πτυχή της κοινωνικής πολιτικής είτε δεν είχε κανένα πρακτικό νόημα, όπως η εργατική νομοθεσία, είτε όταν είχε, όπως η καθιέρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, οδηγούσε στην «κατάργηση της αυτονομίας του συνδικαλισμού» (σ. 561). Και συνεπώς λογικά υποστηρίζει ότι «η κοινωνική πολιτική [στην Ελλάδα] έδωσε τη θέση της σε μια πολιτική απομμήσεων» (στο ίδιο). Από την επόμενη φράση, όμως, αναιρεί τις διαπιστώσεις που έκανε και την ερμηνεία που ο ίδιος έδωσε με τον ορισμό «πολιτική απομμήσεων», για να οδηγηθεί μέσω διαφόρων σκέψεων στο συμπέρασμα ότι η καθιέρωση της εργατικής νομοθεσίας, από την πρώτη περίοδο του Ε. Βενιζέλου έως και την ίδρυση του ΙΚΑ, υπήρξε το αποτέλεσμα εργατικών αγώνων στην Ελλάδα (σ. 566-567) ενισχυμένων όμως από το «διεθνή συσχετισμό ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις» (σ. 568), συσχετισμό ο οποίος διοχετεύθηκε στην Ελλάδα μέσω του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (στο ίδιο). Με βάση τις κύριες ερμηνευτικές προτάσεις του συγγραφέα, συνεπάγεται λογικά ότι η έκβαση των καθ' ημάς εργατικών αγώνων και η ενίσχυσή τους, μέσω του ΔΓΕ, από το διεθνή συσχετισμό ανάμεσα στις τάξεις, είχαν για την ελληνική κοινωνία ως αποτέλεσμα μια κοινωνική πολιτική απομμήσεων. Ίσως όμως γι' αυτά τα απογοητευτικά αποτελέσματα των εργατικών αγώ-

Είναι ευνόητο πως αν οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί και οι συνεπαγόμενες κοινωνικές εντάσεις που χαρακτηρίζουν κάθε κοινωνικό σχηματισμό, ακόμη και τον πλέον απλούστερο, θεωρηθούν αυτοδικαίως πάλη μεταξύ των δύο γνωστών συντεταγμένων κοινωνικών τάξεων, τότε αυτές πρέπει να ανακαλυφθούν και να θεσπιστούν φαντασιωτικά. Νομίζω ότι ο Κ. Καστοριάδης στη *Φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* δεν εννοούσε ακριβώς αυτό. Αλλά, πάντως, σημασία έχει πως από τη στιγμή που θεσπίζεται αναδρομικά και καθιερώνεται φαντασιωτικά η «εργατική τάξη» στην ελληνική ιστορία, πολλοί ιστορικοί και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες, οδηγούμενοι από τις ανάγκες της πολιτικής ιδεολογίας που έχουν υιοθετήσει και την ανάγκη επιβεβαίωσης εντός της ομάδας που έχουν ενταχθεί, αναπτύσσουν τη στρατηγική της (ερμηνευτικής) καχυποψίας: τάσσονται με το μέρος των (καλών) αδυνάτων και εναντίον των (κακών) ισχυρών ή και αντιστρόφως, προσδίδοντας έτσι στην ιστορία προεπιστημονικές ερμηνείες, συνήθως δικαστικού τύπου.¹² Η αποδοχή των πηγών κατά γράμμα, και ιδίως των απογραφών του πληθυσμού, των πολιτικών καθώς και των νομικών κειμένων (όπου εξυπηρετούν την ερμηνεία) συνδυασμένη με εκλεκτικές παραπομπές σε αποσπασμένες φράσεις θεωρητικών

νων να ευθύνεται μια απουσία, ένα παραμελημένο ιδανικό ιδεολογικό πρότυπο, ένα «κενό» που προκάλεσε η ιστορική πραγματικότητα στην πολιτική ιδεολογία (του συγγραφέα): «ο [βιομηχανικός] κλάδος της παραγωγής μέσω παραγωγής...» ο οποίος είχε, κατά το συγγραφέα, την ικανότητα να προσφέρει αυτομάτως «ένα ειδικευμένο και καλά οργανωμένο συνδικαλιστικά εργατικό κορμό» (σ. 560), απουσίαζε από την Ελλάδα. Παρά την πρωτοτυπία του συγγραφέα να αναζητήσει τις ερμηνευτικές αιτίες στο «κενό», η όλη συλλογιστική των συμπερασμάτων του προκαλεί το εξής ερώτημα: Μήπως, τελικά, οι έλληνες κεφαλαιούχοι διέβλεψαν τον κίνδυνο να διαμορφωθεί και στην Ελλάδα ένας «καλά οργανωμένος συνδικαλιστικά εργατικός κορμός» που θα τους επιβάρυνε στο «διεθνή συσχετισμό ανάμεσα στις τάξεις» και για να αποτρέψουν την προοπτική αυτή έκαναν στάση επενδύσεων στον «κλάδο της παραγωγής μέσω παραγωγής»;

12. Η ιστορία-δικαστήριο, όπως την αποκαλούσε ο Pierre Vilar, έχει και στην Ελλάδα ισχυρή παράδοση τόσο στην κομμουνιστική όσο και στην εθνικιστική ιστοριογραφία. Η πάγια υιοθέτηση της στρατηγικής της καχυποψίας ως ερμηνευτικού υποκατάστατου αποβλέπει στη σπίλωση, ή αντιστρόφως στην αποθέωση, ιστορικών περιόδων, προσώπων και καταστάσεων περιπλίνοντας εν τέλει στην αξιολογική αντιδιαστολή καλό/κακό. Η σύγχρονη επεξεργασμένη, βεβαίως, εκδοχή της είναι αυτή που συζητάμε σε αυτό το κείμενο, δηλαδή η αναδρομική καθιέρωση κοινωνικών υποκειμένων (εργατική τάξη καλή versus αστική τάξη κομπραδόρικη, ξεπουλημένη κτλ.) και η φαντασιωτική δικαίωση ή αντιστρόφως η απαξίωσή τους.

κειμένων της διεθνούς βιβλιογραφίας, δίνουν τον αναγκαίο αληθοφανή χαρακτήρα σε αυτό το ερμηνευτικό σχήμα. Η απουσία όμως της κριτικής αξιολόγησης των ιστορικών πηγών οδηγεί στο λάθος που θα έπρεπε να είναι πολύ γνωστό σε κάθε ιστορικό: παίρνοντας κατά γράμμα τις πηγές (ή παρακάμπτοντας όσες δεν ευνοούν την προεπιλεγμένη ερμηνεία) υιοθετούν την απεικόνιση της πραγματικότητας που διαμορφώνουν οι κυρίαρχες απόψεις της κάθε εποχής και κοινωνίας και μάλιστα στην καλύτερη, την πλέον ανώδυνη άρα και την πλέον μυθευτική εκδοχή της. Έτσι, παρά την αφθονία των παραπομπών στη διεθνή βιβλιογραφία και παρά τη διεύρυνση του σώματος των ιστορικών πηγών, η ανακύκλωση αναπαλαιωμένων θέσφατων και η απλή αναπαραγωγή του ίδιου φαντασιωτικού κάδρου παραμένουν τα κύρια χαρακτηριστικά του είδους αυτού της ιστοριογραφίας.

Από την αστυνομική, λοιπόν, ερμηνεία της ιστορίας, που ήθελε τα πρόσωπα του άρχοντος ελληνικού συγκροτήματος μεταπράτες πράκτορες κάθε είδους ξένων συμφερόντων, στην αναδρομική φαντασιωτική θέσπιση και αξιολόγηση δικαστικού τύπου κοινωνικών υποκειμένων (θετική ή αρνητική, αδιάφορο), τα επιστημολογικά αδιέξοδα των εν λόγω επιστημόνων δε βρίσκουν διέξοδο. Έτσι, ορισμένοι ιστορικοί στράφηκαν προς τους θεσμούς, ιδίως τους επιχειρηματικούς θεσμούς και την ιστορία τους. Θεματολογική στροφή εύλογη, όπου με άρρητο αλλά σαφή τρόπο αναζητούνται τα κοινωνικά υποκείμενα στις συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις που συγκροτούνταν. Εκεί, όμως, ανακύπτουν άλλα προβλήματα, ιστορικής τάξης αυτά: κυρίως το γεγονός πως ό,τι μπορεί και αξίζει να ονομαστεί επιχείρηση στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα είναι φαινόμενο εξαιρετικά περιορισμένο. Ελάχιστες οι τράπεζες και οι βιομηχανίες στις οποίες δομούνταν κοινωνικές σχέσεις του τύπου κεφάλαιο/εργασία. Και αυτό ισχύει όλως ιδιαιτέρως για τις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Σε ένα πέλαγος αγροτικής μικροϊδιοκτησίας και σε ένα τεράστιο φάσμα μικροεπιχειρήσεων, αυτοαπασχόλησης κτλ., το φαινόμενο επιχείρηση, στην κυριολεκτική του σημασία, αφορούσε πολύ περιορισμένο τμήμα του πληθυσμού, ακόμη και του αστικού. Ίσως αυτή να είναι η αιτία που, σε συνδυασμό με τις υποκειμενικές δυνατότητες των ενδιαφερόμενων ιστορικών, τα αποτελέσματα είναι πενιχρά και συχνά εντελώς αδιάφορα από επιστημονική άποψη.¹³

13. Σε ό,τι αφορά τα επιστημονικά αποτελέσματα αναφέρομαι ιδίως στα βι-

Η υιοθέτηση αυτούσιας θεματολογίας, με μοναδικό κριτήριο το γεγονός ότι αυτή προέρχεται από χώρες της πρώτης επιστημονικής γραμμής, έχει κάτι το μεταπρατικό. Και το χειρότερο, τα έργα αυτού του είδους της ελληνικής ιστοριογραφίας,¹⁴ σε σύγκριση με τις αντίστοιχες μελέτες της διεθνούς βιβλιογραφίας, αποπνέουν αναγκαστικά ένα πνεύμα επαρχιωτισμού, παρότι τα τελευταία συχνά παραπέμπονται στα ελληνικά ομολογά τους. Απλή παραδοχή του πασιφανούς δεδομένου ίσως να έφερε τα ιστοριογραφικά πράγματα στα μέτρα της ιστορικής πραγματικότητας: η ελληνική κοινωνία (επιμόνως αγροτική στην παραγωγική της διάσταση μέχρι πολύ πρόσφατα) δε γνώρισε την κύρια προϋπόθεση, δηλαδή την ιστορική διαδικασία εκείνη που ανέδειξε την επιχείρηση σε έναν από τους καίριους θεσμούς οργάνωσης των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, κοντολογίς τη βιομηχανική επανάσταση. Αυτό το δεδομένο καθιστά τόσο προβληματική την αναζήτηση στην ελληνική ιστορία βορειοευρωπαϊκού τύπου κοινωνικών υποκειμένων, ώστε η πράξη αναδρομικής πλήρωσης αυτού που εκλαμβάνεται ως «κενό της ιστορικής πραγματικότητας» να μην μπορεί να οριστεί ως επιστήμη, αλλά ως φαντασιωτική ικανοποίηση των σύγχρονων πολιτικών και ιδεολογικών επιθυμημάτων.

βλία της Μ. Δρίτσα, *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1990, και του Χ. Χατζηωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940*, Αθήνα 1993. Πρόκειται για μελέτες που παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον: η μεν πρώτη αναδεικνύει τα ερμηνευτικά αδιέξοδα της άκριτης εισαγωγής στην ελληνική ιστορία του θέματος «επιχείρηση». Άκριτη, επειδή η θεματολογία υπό τον γενικό τίτλο «ιστορία των επιχειρήσεων» διαμορφώθηκε σε κοινωνίες μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και εισάγεται στην Ελλάδα όπου ο θεσμός επιχείρηση υπήρξε δευτερεύουσας σημασίας για τη συγκρότηση της κοινωνίας. Η δεύτερη μελέτη, στο πλαίσιο της ίδιας θεματολογίας, αλλά με προθέσεις ευρύτερης σύλληψης, αωρείται μεταξύ της επιβεβαίωσης των παραδοσιακών κωδικοποιημένων ιδεολογημάτων αριστερής απόχρωσης και μιας προσπάθειας συμβαντολογικής περιγραφής των οικονομικών και πολιτικών τεκταινόμενων της περιόδου που εξετάζει. Εν τέλει, ακριβώς επειδή ο θεσμός της επιχείρησης είναι μέχρι πολύ πρόσφατα στην ελληνική κοινωνία καχεκτικός, οι μελέτες αυτές ασχολούνται εν πολλοίς με την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και τις ελάχιστες άλλες τράπεζες και βιομηχανίες που περιστρέφονταν γύρω από την τράπεζα αυτή.

14. Για τα εκφραστικότερα βιβλία του πνεύματος αυτού, μαζί με τα δύο προηγούμενα, θα παρέπεμπα στα Χ. Λούκος - Δ. Σαμίου, *Οικονομικές συμπεριφορές, ψυχολογία και βιοτικό επίπεδο ενός συριανού τοκιστή: Στέφανος Δ. Ρήγας*, Αθήνα 1991, και Ν. Παντελάκης, *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας. Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956)*, Αθήνα 1991.

3. ΟΙ ΝΕΟΙ ΖΗΛΩΤΕΣ

Το είδος της αριστερόφωνης ιστοριογραφίας που περιγράφηκε μέχρις εδώ διαθέτει κάτι από τον υποκειμενισμό της μαγικής σκέψης: το λέω άρα υπάρχει, το γράφω άρα το αποδεικνύω (η εθνικιστική εκδοχή της ελληνικής ιστοριογραφίας έχει τα πρωτεία στην καθιέρωση της λογικής αυτής: δεν το καταλαβαίνω άρα είναι λάθος, δεν το ξέρω άρα δεν υπάρχει). Η γοητεία της μαγικής σκέψης ασφαλώς οφείλεται στον εφησυχασμό που εξασφαλίζει, με την επιβεβαίωση των καθιερωμένων σαν αυτονόητων. Ιδίως, όμως, των καθιερωμένων σαν κοινόχρηστων αυτονόητων αναπαραστάσεων της πραγματικότητας από την κάθε πολιτική ιδεολογία, στην προκειμένη περίπτωση τη διάχυτη εκδοχή της αριστερής πολιτικής ιδεολογίας την περίοδο της μεταπολίτευσης. Με αυτήν οδηγό, συντάχθηκαν μελέτες που, υπό την πίεση των ιδεολογικών φαντασιώσεων, πρόβαλλαν στην ιστορία όλα όσα απαιτούνταν για τη νομιμοποίηση της πολιτικής ιδεολογίας σε τρέχοντα χρόνο.¹⁵ Ίσως τα παραδείγματα αυτά ιστοριογραφικής απόπειρας να είναι άκρως ερασιτεχνικά και για τούτο χαρακτηρίζονται από τέλειο αναχρονισμό. Ωστόσο αντίστοιχα δείγματα έχουμε και σε θεσμοθετημένες επιστημονικές διαδικασίες.

Διδακτορικές διατριβές, πραγματοποιημένες σε αμερικανικά πανεπιστήμια, θα μπορούσαν να έχουν υπέρ τους το τεκμήριο της εγκυρότητας. Μία από αυτές, που υποστηρίχθηκε με επιτυχία το 1988 και συνεπώς έγινε δημόσιο κείμενο, φιλοδόξησε τη διερεύνηση της ελληνικής εργατικής τάξης, στον μεν τίτλο από το 1830 στο δε κείμενο από το τέλος του 18ου αιώνα.¹⁶ Η συγγραφέας, αφενός στη γραμμή της κλασικής μελέτης του E.P. Thompson για το γίγνεσθαι της αγγλικής εργατικής τάξης (αλλά και άλλων μελετητών, ιδίως κοινωνιολόγων) και αφετέρου στη γραμμή για την ελληνική εργα-

15. Ενδεικτικά των μελετών του είδους αυτού είναι, πιστεύω, τα κείμενα των Χ. Βραχνιάρη, *Ανάμεσα σε δύο εξεγέρσεις. Κιλελέρ 1910, Τρίκαλα 1925*, Αθήνα 1985· Χ. Γιάνναρη, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αγροτικό ζήτημα. 1900-1920*, Αθήνα 1988· Α. Δάγκα - Α. Αποστολίδη, «Για την εργατική τάξη στις περιοχές Θεσσαλονίκης-Μοναστηριού και Αδριανούπολης την περίοδο 1910-1918», *Επιστημονική Σκέψη*, τχ. 30 (1986)· Δ. Λιβιεράτου, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1927-31*, Αθήνα 1987.

16. Chryssi Vitsilakis-Soroniatis, *Working class formation: the case of Greece 1830-1928*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Σικάγου, 1988.

τική τάξη που χάραξε ο Γ. Κορδάτος, δε φαίνεται να απασχολήθηκε με τα ιστορικά δεδομένα.

Δε φαίνεται ιδίως να την απασχόλησε το γεγονός ότι ο E.P. Thomson (όπως και οι υπόλοιποι μελετητές των βιβλιογραφικών της παραπομπών) αναφέρονται στην αρχαιότερη βιομηχανική χώρα στον κόσμο, ενώ η διατριβή της αναφέρεται στην Ελλάδα και σε μια εποχή όπου κατά το μέγιστο διάστημά της δεν υφίσταται όχι βιομηχανία, αλλά ούτε καν στοιχειωδώς συγκεντρωμένη βιοτεχνία. Το κενό που δημιουργεί η χαοτική αναντιστοιχία μεταξύ των δύο κοινωνιών επιδίωξε να το καλύψει με ακατάπαυστα άλματα στη θεωρία, που στην προκειμένη περίπτωση νομιμοποιεί η αναφορά στον E.P. Thomson και σε άλλους μελετητές, και με συχνή υπενθύμιση για τη δυναμική των φαινομένων. Πράγματι, *The making of the English working class* δηλώνει τη δυναμική, η οποία όμως είναι αυτονόητο προαπαιτούμενο για κάθε ιστορικό ακόμη και όταν εξετάζει φαινόμενα της μεγάλης διάρκειας. Όμως, τα άλματα που παρατηρεί κανείς διαβάζοντας τη διατριβή αυτή δεν καλύπτουν, φυσικά, το κενό, πόσο μάλλον που ο άγγλος ιστορικός όχι μόνο δεν κρύβει, αλλά τονίζει με έμφαση ότι αναφέρεται στη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα της συγκεκριμένης (αγγλικής) κοινωνίας. Τι θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ισχύει για την κάτοχο της εν λόγω διατριβής; Η ελληνική κοινωνική πραγματικότητα και η αγγλική της ίδιας εποχής είναι μεταξύ τους ομοειδείς, παρεμφερείς, ανάλογες, συναφείς ή τι; Αν, όμως, με την επιπολαιότητα στην οποία εξωθεί ο ιδεολογικός ζήλος, οι δύο κοινωνίες εμφανίζονται να έχουν κοινά χαρακτηριστικά, τότε συνεπάγεται στο πραγματολογικό επίπεδο ότι οι ποικίλες εργατικές ομάδες στην Αγγλία, που εκφράζονταν μέσω του χαρτιστικού κινήματος από το 1830 έχουν ως ισοδύναμο ή έστω συναφές δεδομένο στην Ελλάδα τις τοπικές χωρικές κοινωνίες που εκφράζονταν μέσω τοπαρχών (οπλαρχηγών ή κοτζαμπάσηδων). Ενδέχεται, για την επιστημονική σκέψη της κατόχου της διατριβής αυτής, η διαφορά μεταξύ αυτού που ζει με το ησιόδειο άροτρο και προστατεύεται με το χαντζάρι, και αυτού που ζει με τον αργαλειό του και προστατεύεται οργανώνοντας συνδικάτο, να είναι μικρή λεπτομέρεια. Δε βαριέσαι, καταπιεσμένοι και εκμεταλλευόμενοι είναι και οι δύο.

Η διδακτορική διατριβή αυτή προσφέρει όλες τις δυνατότητες να τη διαβάσει κανείς ακόμη και με σουρεαλιστική οπτική. Μεταφέροντας δηλαδή νοερά στην ελληνική ιστορία όλα τα κοινωνικά

και οικονομικά πραγματολογικά δεδομένα που εξυπνοοούν, ή και ρητά αναφέρουν οι παραπομπές της σε διεθνείς μελέτες. Μεταφέροντας κοντολογίς στην Ελλάδα συνθήκες και αποτελέσματα της βιομηχανικής επανάστασης.¹⁷

Ωστόσο η συγγραφέας διατηρεί μια πραγματολογική ένσταση σχετική με το εύρος και την ένταση της πάλης των τάξεων στην Ελλάδα.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, ένας υποψήφιος διδάκτορας αμερικανικού πανεπιστημίου με αντίστοιχο θέμα διδακτορικού σε ένα πρόσφατο άρθρο του¹⁸ ασκεί δομική κριτική στην προηγούμενη διατριβή υποστηρίζοντας ότι μπορεί «προοδευτικά να πάψουμε να “διακρίνουμε” την ταξική πάλη ακόμα και όταν τη “βλέπουμε”» (σ. 45). Παρότι εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι το πρόβλημα με την παραπάνω διατριβή δεν είναι ακριβώς η υπερμετρωπία, ωστόσο το άρθρο αυτό αποτελεί ένα επιπλέον καλό δείγμα μελέτης για την αναπαραγωγή της ιστοριογραφίας του είδους που μας απασχολεί εδώ, αλλά με όρους ζηλωτισμού. Αν και οι δύο συγγραφείς δεν είναι ιστορικοί, πλην όμως με την ιστορία ασχολούνται και μάλιστα υπό την επήρεια αξιέστερου ζήλου.

Το άρθρο αυτό διατρέχεται από το γνωστό σαιξπηρικό δίλημμα περί εργατικής τάξης, δίλημμα το οποίο γεννάει το αγωνιώδες ερώτημα: Άραγε υπάρχει περίπτωση να γνωρίζαμε την εργατική τάξη αν δεν υπήρξε, ή να μην τη γνωρίζουμε αν υπήρξε;

Και αυτό το άρθρο ξεκινάει με δύο βασικές, για το συγγραφέα του, αναφορές: ως είθισται στις περιπτώσεις αυτές, η πρώτη είναι η μελέτη του E.P. Thomson και η δεύτερη η διδακτορική διατριβή που αναφέρθηκε την οποία παραθέτει ως «σημείο εκκίνησης» (σ. 10). Το γεγονός ότι οι δύο αυτές μελέτες τοποθετούνται στα δύο ακριβώς αντίθετα άκρα του φάσματος της επιστημονικής συγκρότησης και ποιότητας, δε φαίνεται να απασχολεί το συγγραφέα. Όμως,

17. Η βιομηχανική επανάσταση έχει καταντήσει ερμηνευτικό κλειδί για κάθε χρήση και σε κάθε μέρος της γης. Ένα από τα ακραία παραδείγματα αυτής της σύγχυσης αντιπροσωπεύει το βιβλίο της Δ. Μακρυνιώτη, *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, πρόλογος Σ. Δοξιάδη, Αθήνα-Γιάννινα 1986, στο οποίο η βιομηχανική επανάσταση στην Αγγλία και ο νέος καταμερισμός εργασίας που καθιερώνει αυτή η διαδικασία αναζητείται ως αυτονόητο δεδομένο στα ελληνικά αναγνωστικά βιβλία της περιόδου που εξετάζει.

18. Αναφέρομαι στο άρθρο του Σ. Σεφεριάδη, «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936). Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 6 (1995).

επειδή μάλλον διαισθάνεται ότι κάτι δεν πάει καλά, επείγεται να τονίσει εμφατικά το απολύτως αυτονόητο, αλλά παρουσιάζοντάς το (και αυτός) σαν να είναι μείζονος σημασίας μεθοδολογικό πρόταγμα: «...οι ερευνητικές μας προσπάθειες πρέπει να κατατείνουν στην εξακρίβωση της ενυπάρχουσας δυναμικής: του αν, δηλαδή, και κατά πόσον η διαδικασία συγκρότησης “προχωράει” ή παλινδρομεί...» (σ. 12). «Προχωράει» (εννοείται, η εργατική τάξη) προς το ιδανικό πρότυπο του συγγραφέα του άρθρου, δηλαδή την αγγλική εργατική τάξη, ή «παλινδρομεί» από αυτό. Φαντάζομαι ότι η αγωνία που λανθάνει στο παράγωγο αυτό δίλημμα και διατυπώνεται με την αντιδιαστολή «προχωράει ή παλινδρομεί», το καθιστά και τούτο ρητορικό. Η απάντηση έχει δοθεί πριν τεθεί το ερώτημα, έχει δοθεί μάλιστα με εντυπωσιακές στατιστικές ανακαλύψεις: 52% εργατική τάξη στις πόλεις, συν 30% περιστασιακοί εργάτες (σ. 40-41) μας κάνουν 82% ένθεν του χαρακώματος της ταξικής πάλης. Με τέτοιους συντριπτικούς συσχετισμούς δύναμης, η νίκη της εργατικής τάξης στην Ελλάδα το Μεσοπόλεμο ήταν βέβαιη. Το γεγονός ότι δεν επικράτησε τελικά θα πρέπει να οφείλεται σε κάποιο πρόβλημα του συγγραφέα του άρθρου με την πρόσθεση και την αφαίρεση.

Πολύ συχνά, η υποκατάσταση της επιστημονικής θεωρίας με τα θέσφατα της πολιτικής ιδεολογίας καλλιεργεί μια άκρως ισοπεδωτική αντίληψη που χρησιμοποιεί ως πρόσχημα τον οικουμενισμό της πολιτικής ιδεολογίας. Πράγματι, η όποια πολιτική ιδεολογία μπορεί να είναι οικουμενική, όμως η επιστήμη είναι η γνώση του συγκεκριμένου, γνώση με την οποία ελέγχονται τα ιδεολογικά θέσφατα, γνώση που χρησιμοποιεί την όποια θεωρία χάριν της ανακάλυψης του πραγματικού. Συχνά ωστόσο, με όχημα την οικουμενικότητα της πολιτικής ιδεολογίας, έχει κατασκευαστεί ένα τέλειο αλλά ιδεατό σχήμα, μια εργατική ή κοινωνική τάξη στα μέτρα του οχήματος ή απλώς των επιθυμητικών φαντασιώσεων των συγγραφέων. Έχει κατασκευαστεί δηλαδή (μέσα από έναν αθέλητο κονστρουκτιβισμό) ένα είδος βιβλιογραφικής κοινωνικής τάξης, ιδανικό πρότυπο και ταυτοχρόνως οδηγός της πραγματικότητας, ιστορικής ή συγχρονικής.¹⁹

19. Το καλύτερο παράδειγμα, στην ελληνική βιβλιογραφία, του είδους αυτού της τάξης αποτελεί, πιστεύω, το άρθρο της Ε. Αβδελά, «Κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία. Από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 12, τχ. 22 (1995).

Στην περίπτωση του, ο συγγραφέας του άρθρου για την εργατική τάξη στην Ελλάδα, παρακινούμενος από την ακατανίκητη επιθυμία γι' αυτήν, την παρασκευάζει με ποικίλα υλικά: μαζί με τους ευλογοφανείς τροchioδρομικούς, σιδηροδρομικούς κτλ., περιλαμβάνει στην κατηγορία του τον «αγρότη-ιδιοκτήτη-στο-χωριό-κάτοικο-της-πόλης» (σ. 14), τους «ατομικώς-εργαζόμενους» (σ. 30), τους «έμμισθους υπαλλήλους [...] της βιομηχανίας» (σ. 37), τους «δημόσιους υπαλλήλους [...] (χαμηλόμισθοι, φυσικά)» (σ. 47) μάλλον και το «αγροτικό προλεταριάτο» (σ. 41) εφευρίσκοντας τελικώς και «σύμμαχους κλάδους, των αγροτών και των φοιτητών» (σ. 46) και όλους αυτούς τους βαθμολογεί με υψηλότατο «δείκτη μαχητικότητας» που κατασκευάζει (σ. 61). Δε γνωρίζω αν ο δείκτης αυτός κατασκευάστηκε με τις ίδιες γνώσεις αριθμητικής, πάντως οι βαθμολογούμενοι παίρνουν χιλιάδες μονάδες πάνω από τη βάση, για την αγωνιστικότητά τους, φυσικά.

Νομίζω πως εδώ, πλέον, ο αριστερόφωνος ζηλωτισμός παραδίδεται στην ιδεολογική του επιθυμία, τόσο που να πραγματοποιεί την τέλεια πράξη της υπερανάπληρωσης. Το μόνο ζήτημα που μπορεί να τεθεί μετά ταύτα, δεν είναι βέβαια επιστημονικής τάξης, είναι όμως ακαδημαϊκής: πώς αντιμετωπίζονται οι επιστημονικά ανυπόστατες διατριβές, διδακτορικά *bons pour l'Orient*, που απονέμονται με τη σφραγίδα συχνά έγκυρων πανεπιστημίων;

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όλες αυτές οι ιστοριογραφικές κατασκευές μπορούν να χαρακτηριστούν λίθοι, πλίνθοι, κέραμοι... Αλλά δεν αρκεί. Όλα αυτά κάτι σημαίνουν, από κάπου προέρχονται. Κατ' αρχάς δεν πρόκειται μόνο για ένα χαρούμενο εξελικτισμό που έμπλεος εφησυχασμού θέλει την ελληνική κοινωνία συμμετοχο (συν-πλην) του φαινομένου της βιομηχανικής επανάστασης. Από την πλευρά της ιστορίας των πολιτισμικών προϋποθέσεων ανάπτυξης της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα, όσα αναφέρθηκαν αναδεικνύουν μια εσωστρεφή ανακύκλωση αναπαλαιωμένων ιδεών. Συνθήκες, λοιπόν, επιστημονικού επαρχιωτισμού που δεν αναιρούνται, φυσικά, με τις άφθονες παραπομπές στη διεθνή βιβλιογραφία, επειδή δεν αλλάζουν σε τίποτε τον βασικό πυρήνα της προβληματικής. Το κλειστό αυτό σύστημα όχι μόνο επιτρέπει, αλλά προστατεύει κιόλας, είτε

την άκριτη υιοθέτηση άγονων, για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, θεμάτων, είτε και την απλή αναπαραγωγή εξίσου άγονων παλαιών διλημματικών ερωτημάτων ή και ιδεολογικώς κατοχυρωμένων ως κοινόχρηστων αυτονόητων. Και οι δύο αυτές εκδοχές αφήνουν άθικτο το επιστημολογικό καθεστώς της ιστορικής επιστήμης στην ελληνική κοινωνία. Αφήνουν, δηλαδή, άθικτο το δεδομένο ότι η ιστορική γνώση στην Ελλάδα (με πολλαπλασιαζόμενες, ευτυχώς, νησίδες εξαιρέσεων) ταυτίζεται κατά κύριο λόγο με έναν πρωτόγονο θετικισμό για τον οποίο οι ιστορικές πηγές εκφράζουν ρητά την ιστορική πραγματικότητα, η μόνη αυθεντική ερμηνεία της αλήθειας είναι ο σχολιασμένος λόγος των πηγών, θεωρούν το συμβάν ως τελική ιστορική πληροφορία, ταυτίζουν τον ιστορικό χρόνο με το χρονολόγιο, υποκαθιστούν το νόημα των ελάχιστων επιστημονικών τους εννοιών με τα κοινόχρηστα αυτονόητα, ταυτίζοντας εν τέλει την επιστημονική σκέψη με τον κοινό νου.²⁰ Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό είναι, πιστεύω, το πιο ενδιαφέρον. Τα κοινόχρηστα αυτονόητα νοήματα της ιστοριογραφίας του είδους αυτού είναι συνήθως δάνεια προερχόμενα από την κυρίαρχη μορφή της εθνικής ιδεολογίας προγονόπληκτου τύπου, τα οποία διά της προβολής τους στο παρελθόν νομιμοποιούνται ως ανέκαθεν υφιστάμενα, τελικώς αναπόφευκτα –μοιραία– δεδομένα της κοινωνικής μας ζωής στο εκάστοτε σήμερα. Η ιστορία αυτών των αυτονόητων θα είχε μεγάλη σημασία για τη διερεύνηση της εικόνας της ελληνικής κοινωνίας ως συνόλου, αλλά και ειδικότερα για το μηχανισμό συνετισμού μελών της με αποκορύφωμα τη σχέση της ιδεολογίας του ελληνοχριστιανισμού με τον έλεγχο των κοινωνικών φρονημάτων. Το θεμελιακό, βέβαια, μοτίβο είναι η αλαζονικά φερόμενη τρισχιλιετής (κάποτε τετρακισχιλιετής) συνέχεια όχι μόνο των ελληνικών πληθυσμών, αλλά του ελληνικού έθνους, ενίοτε και του κράτους. Ισχυρισμός χονδροειδής, που αντιβαίνει, όχι μόνο σε ποικίλα επιστημονικά δεδομένα, αλλά και σε απλά πραγματολογικά, όπως οι ποικίλες αυτοκρατορίες, που σίγουρα δεν είχαν σχέση με έθνος. Ωστόσο, σχετικά με την εθνικιστική ιστοριογραφία όλων των τάσεων, το σημαντικό δεν είναι αυτός ο ισχυρισμός, αλλά η

20. Εκφραστικά παραδείγματα του είδους της ιστοριογραφίας αυτής αποτελούν, πιστεύω, οι μελέτες των Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, από το 1974 η πρώτη έκδοση, Δ. Βισβίξη-Δοντά, *Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου 1945-70*, Θεσσαλονίκη 1995, 2η έκδ., και Κ. Σβολόπουλου, *Κωνσταντινούπολη (1856-1908). Η ακμή του ελληνισμού*, Αθήνα 1994.

λειτουργία της ως νομιμοποιητικού μηχανισμού πολιτικών ιδεολογιών σκοταδιστικού τύπου. Και αυτήν την ίδια ακριβώς νομιμοποιητική χρήση υιοθέτησαν και οι πρώτοι κομμουνιστές ιστορικοί: τη χρήση, δηλαδή, της ιστορίας ως όπλου στην ιδεολογική διαμάχη τους την εποχή του Μεσοπολέμου ενάντια στο μηχανισμό ιστορικής νομιμοποίησης της εθνικιστικής ιδεολογίας. Αντιτάσσοντας στον εθνικισμό το διεθνισμό τους, οι κομμουνιστές ιστορικοί δεν αντέταξαν και μια διαφορετική θέση για την ιστορική επιστήμη. Η διαφοροποίησή τους από την κρατούσα φιλοσοφία της ιστορίας (εγγελιανή καρικατούρα καθηλωμένη στην ιδεοληψία της προκαθορισμένης αρμονίας) περιορίστηκε στη χρήση μιας διαφορετικής φιλοσοφίας της ιστορίας, της φιλοσοφίας του ιστορικού υλισμού, και αργότερα μιας αντίπαλης προς την κυρίαρχη πολιτικής ιδεολογίας, εκείνης του μαρξισμού-λενινισμού. Ο εξελικτισμός, τον οποίο άφησαν και οι δύο τάσεις άθικτο, αποτέλεσε την κοινή και για τις δύο βάση, ώστε να οικοδομήσουν η καθεμιά τη δική της ιδεοληπτική αντίληψη για την ιστορία, αντίληψη με σκοπό κοινό: τη νομιμοποίηση της πολιτικής ιδεολογίας.

Η πολιτική ιδεολογία, ισχυρότατος συγχρονικός παράγοντας πρόσληψης και διάθλασης της πραγματικότητας, είναι αυτός που έχει επηρεάσει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο την ιστορική επιστήμη στην Ελλάδα. Και τούτο προκύπτει ως πολιτισμική επιρροή στην επιστημονική σκέψη, επιρροή προερχόμενη από τη γενικότερη υπερπολιτικοποίηση που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία. Όλα τούτα δεν είναι ούτε αρνητικά ούτε θετικά. Απλώς έτσι έχουν τα πολιτισμικά πράγματα στην ιστορική επιστήμη στην Ελλάδα (όπως άλλωστε και αλλού). Και μάλιστα θα έλεγα ότι η πολιτική ιδεολογία ως αρχικό εφαλτήριο, είδος κινήτρου για τη μελέτη της συγκεκριμένης ελληνικής πραγματικότητας, θα μπορούσε να είναι αφετηρία θεμιτή, ενίοτε και θετική. Με την προϋπόθεση ότι το εφαλτήριο αυτό, η εκκίνηση να αρχίσει να σκέφτεται κανείς επιστημονικά την πραγματικότητα, δε μετατρέπεται σε αυτοσκοπό. Όταν αυτό συμβαίνει, τότε η επιστημονική σκέψη περιπίπτει στο ρόλο του προσχήματος ή του ενδύματος καρναβαλικής μεταμφέισης. Αλλά το ιστοριογραφικό αποτέλεσμα είναι ένα καρναβάλι θλιβερό, χωρίς γλάντι, χωρίς δημιουργική χαρά, και χωρίς καν τη στιγμιαία ανατροπή των κοινωνικών ιεραρχιών και των ρόλων που παριστάνονταν στα παραδοσιακά καρναβάλια. Ούτε αυτό, λοιπόν. Αντ' αυτού μια τεράστια προσπάθεια υπαγωγής της επι-

στημονικής σκέψης στις ανάγκες της πολιτικής ιδεολογίας, και εν τέλει μια ιδιότητα περιφρόνηση (όμως περιφρόνηση) της πραγματικής ζωής των ανθρώπων.

Μπορεί ο χρόνος να περνάει, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι όλα αλλάζουν. Οι σημειωμένοι αριστερόφωνοι ιστορικοί, μετριοπαθείς-ή-ζηλωτές-αναδρομικοί-φαντασιωτικοί-θεσμοθέτες-της-εργατικής-τάξης-και-των-επιτευγμάτων-της-πάλης-της, αντιγράφουν την ίδια ακριβώς λογική, αλλά σε διεθνείς και εθνικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες τόσο διαφορετικές, που καθιστούν το εγχείρημά τους καρικατούρα του πρωτοτύπου. Η ανάλυσή τους για την εργατική τάξη και οι ποικίλοι συναφείς ισχυρισμοί δεν εκφράζουν μόνο τα επιθυμήματά τους, ούτε μόνο τον ιδεολογικό τους ζήλο. Εκφράζουν κυρίως, και με μεγάλη επάρκεια, το νόημα που έδωσε στην εργατική τάξη ο αριστερός πολιτικός λόγος στην Ελλάδα. Τάξη για κάθε πολιτική χρήση, η οποία σε κάθε περίπτωση γέμιζε ή άδειαζε με κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες κατά την επιθυμία του κάθε σχετικού κόμματος, δηλαδή των τρεχουσών αναγκών του στην πολιτική κονίστρα. Οι ιστορικοί μας που αναφέρθηκαν (εκτός φυσικά του Γ. Κορδάτου) χρησιμοποίησαν, εν τέλει, το νόημα που διαμόρφωσε ο πολιτικός λόγος της μακράς μεταπολίτευσης, αλλά σε ανάλυση που αυτοπροβάλλουν σαν επιστημονική. Όμως ο πολιτικός λόγος, σε πλήρη αντίθεση με τον επιστημονικό, για να ικανοποιεί τις δικές του ιδιαίτερες ανάγκες, είναι εξαιρετικά χαλαρός στα νοήματα: σε πλαίσιο διπολικών αντιπαραθέσεων, ο πολιτικός λόγος συχνά καθρεφτίζει κολακευτικά την πραγματικότητα προκειμένου να διατυπώσει ένα κοινόχρηστο σύστημα σημαινόντων ώστε να κερδίσει στον ανταγωνισμό για την επιρροή ή απλώς στον ανταγωνισμό για την επιβολή της κοινωνικής χειραγώγησης. Οι ιστορικοί του είδους που συζητήσαμε εδώ καθηλώνουν εμπράκτως και, το χειρότερο, οικειοθελώς την επιστημονική τους σκέψη σε ρόλο υποδεέστερο, υπηρετικό μιας πολιτικής ιδεολογίας. Σε συνάφεια με την περιορισμένη επιστημονική αξία του ιστοριογραφικού τους αποτελέσματος, η χρησιμοθηρική αντίληψή τους για την ιστορία χαρακτηρίζεται από την τάση της να τοποθετεί την ιστορική επιστήμη μεταξύ των οιονεί εργαλείων χειραγώγησης.

Είναι αλήθεια ότι η συνεχής προάσπιση της ελευθερίας της επιστήμης και της γνώσης που προκύπτει δεν ευνοείται από τις πολιτισμικές προϋποθέσεις υποδοχής του επιστημονικού φαινομένου

στην ελληνική κοινωνία. Ο ιστορικός κανόνας, στην κοινωνία μας, είναι οι επιστήμες να εισάγονται. Ίσως γι' αυτό να ενσωματώνονται σε προϋπάρχοντα πλαίσια διαμόρφωσης γνώσης τα οποία είναι κατά πολύ ισχυρότερα πολιτισμικά, και συχνά ανταγωνιστικά προς την επιστήμη. Έτσι ακόμη και ο καταμερισμός μεταξύ των ποικίλων μορφών γνώσης που παράγονται στην κοινωνία μας θέτει την επιστημονική σκέψη στις παρυφές της κοινωνικής αξιολόγησης, εφόσον, βεβαίως, η εκάστοτε επιστημονική γνώση δε διαθέτει κάποια πρακτική, στενά χρηστική σημασία. Ακριβέστερα, εφόσον δε διαθέτει η γνώση αυτή μια κάποια χρήση που να ευνοεί την ευμενή της αξιολόγηση στο πλαίσιο που διαμορφώνουν οι δυο τρεις κυρίαρχες αξίες. Αυτό φυσικά ισχύει όλως ιδιαιτέρως για τις βασικές επιστήμες, φυσικές και ιδίως κοινωνικές, και τούτο παρά το θαυμασμό που τις περιβάλλει.

Ωστόσο, και οι ίδιοι οι θεσμικοί φορείς, ατομικοί και συλλογικοί, κυρίως αυτοί των βασικών κοινωνικών επιστημών, συχνά δολιχοδρομούν. Όταν δεν συμπληρώνουν τα κενά που προκαλεί η πραγματικότητα στην πολιτική ιδεολογία της επιλογής τους, ή όταν δε νομιμοποιούν άκριτα την άσκηση τρέχουσας πολιτικής, αποφεύγουν τη μελέτη συγκεκριμένων φαινομένων της συγκεκριμένης κοινωνίας (παρότι σ' αυτήν θεμελιώνουν την κοινωνική υπόστασή τους ως επιστήμονες) και προτιμούν να ομιλούν γενικώς περί των φαινομένων. Και το συχνότερο, με πραγματιστικό πνεύμα, καταφεύγουν στη μελέτη τόσο πολύ μικρής σημασίας θεμάτων (τις κουτσουλιές της πραγματικότητας) που δεν ενδιαφέρουν κανένα, εκτός από τους πολλούς που επιβιώνουν χάρη στην απλή αναπαραγωγή της επιστημονικής μετριοκρατίας.

Η ένταξη των βασικών, ιδίως, κοινωνικών επιστημών στην ελληνική κοινωνία με όρους πεδίου με σχετική αυτονομία και ισχύ δεν αποτελεί ανάγκη παρά για τη μειονότητα των φυσικών και θεσμικών φορέων των επιστημών αυτών στη χώρα μας. Αυτή η ανάγκη δέχεται μια περιορισμένης σημασίας ώθηση από τους παραγωγούς της καθαρής θεωρίας, και βέβαια προωθείται από τις ρεαλιστικές προσεγγίσεις της ημέτερης πραγματικότητας, ιστορικής και συγχρονικής. Όμως, η ανάγκη αυτής της ένταξης ευθέως εμποδίζεται από ό,τι αποτελεί τον κανόνα, δηλαδή, τη μετριοκρατία και τον επιστημονικό επαρχιωτισμό που αναπαράγει, και φυσικά τείνει να εξωθείται στα αζήτητα από τη φαντασιοτική υποκατάσταση της αρχής της πραγματικότητας. Και αυτό επειδή οι δύο τελευταί-

ες από τις τέσσερις παραπάνω στάσεις υπεκφεύγουν έναντι της συγκεκριμένης κοινωνίας και των ιδιαίτερων πραγματικοτήτων της. Υπεκφεύγουν, δηλαδή, έναντι του μείζονος αντικειμένου, του μόνου που μπορεί να εμπεδώνει την ισχύ της επιστημονικής γνώσης σε κάθε κοινωνία και της επιτρέπει να επιτελεί τον κριτικό, εν τέλει το διαφωτιστικό της ρόλο.